

стильові і стилістичні ознаки. А чи диференціює їх пересічний слухач? Навряд. Тож і сприймає мовну гру як правду, норму.

Отже, стилістично марковані регіоналізми (лексичні, граматичні, орфоепічні, акцентні) надають стильовій нормі мови радіопубліцистики, ЗМІ варіантності саме завдяки впливу елементів усної регіональної практики. Останні ж у радіоефірі „FM Галичина” – соціально-культурні та культурно-етнічні маркери повсякдення.

Лариса Колібаба

КУЛЬТУРА МОВИ СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Свого часу Іван Огієнко зауважив, що “ціле громадянство мусить дбати, щоб учні початкових шкіл мали відповідну **здорову** літературу для свого національного розвитку й для виховання почуття одности народу” (Огієнко І. І. Рідна мова. – К., 2010. – С. 67). Через сторіччя ці слова не лише не втратили актуальності, а й набули особливої гостроти, оскільки значна кількість мовних і фактичних помилок, на жаль, є не винятком, а прикметною рисою деяких сучасних шкільних підручників. Справедливо відзначив і Василь Непийвода: “Попри критику, часто справедливу, радянської системи освіти вона таки забезпечувала належний рівень грамотності навчального матеріалу (зрозуміло, відповідно до тодішніх мовних норм). ... відшукати помилку в книжці видавництва “Радянська школа” (1970 – 80-ті роки) була подія небуденна. Тому мусимо визнати, що вкрай низький рівень мовної культури шкільних підручників – це проблема, що (як не дивно) виникла й набула загрозливих вимірів уже за часів незалежності України” (Непийвода В. Мова сучасних шкільних підручників: нотатки нефахівця // Українська мова. – 2008. – № 3. – С. 39).

Від 50-х до 90-х років ХХ століття мова підручників була високоавторитетним зразком літературності, хоч внутрішній тиск норм російської мови, підтримуваний доктриною “зближення й злиття української та російської мов”, був досить

відчутним. Не позбулися автори підручників його і нині: він, як і півсторіччя тому, виявляється на всіх мовних рівнях – у невинуватому “підлаштуванні” звукової оболонки слів, їхнього граматичного оформлення, закономірностей слововживання, лексичної сполучуваності, побудови синтаксичних конструкцій тощо на зразок російської мови.

Численні випадки порушення сучасних літературних норм спостерігаємо сьогодні в підручниках “Буквар”, “Математика”, “Рідна мова”, “Літературне читання”, “Сходинки до інформатики”, “Природознавство”, “Трудове навчання”, “Музичне мистецтво”, “Образотворче мистецтво”, “Я і Україна” та ін., які призначено для учнів початкової школи. Їхні автори намагаються спиратися на сучасні реалії для заохочення учнів, зокрема формують завдання з використанням імен персонажів відомих дитячих мультфільмів. Проте в текстах українських підручників вони, на жаль, здебільшого оформлені за зразком російської вимови, пор.: *Лунтік* (Математика, 2 кл.), *Елзїк* (Сходинки до інформатики, 2 кл.), *Фіксїки* (Математика, 4 кл.). Правильно: *Лунтик*, *Елзик*, *Фіксики*.

Помітно, що в сучасних підручниках для початкової школи оминають власне українські зменшувально-пестливі форми особових імен людей, широко послуговуючись натомість характерними для сучасного мовного побуту російськими розмовними варіантами особових імен на зразок *Маша*, *Даша*, *Наташа*, *Ваня*, *Коля*. Такі форми суперечать словотвірним нормам української мови, оскільки органічними для українського літературно-мовного вживання є зменшувально-пестливі форми особових імен людей із суфіксами *-к-*, *-оньк-*, *-еньк-* (*-єньк-*), *-очк-*, *-ичк-*, *-ус-*, *-ик* та ін. – *Марійка*, *Даринка*, *Іринка*, *Маринка*, *Оленка*, *Світланка*, *Надійка*, *Іванко*, *Василько*, *Миколка*, *Наталочка*, *Катруся*, *Ганнуся*, *Петрик*, *Михайлик*, *Дмитрик* тощо. Пор.: *Сестричок звати Маша*, *Ніна і Дарина* (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *Сестричок звати Марійка*, *Ніна і Дарина*; *Катя назбирала в парку каштани* (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *Катруся назбирала в парку каштанів*.

У мові підручників непослідовно дотримано правил чергування *у/в*, *ї/й*, *з/із/зі*, хоч цю норму кодифіковано в “Українському правописі”, пор.: *записи* у *зошиті* (Математика,

1 кл.), п р а в и л ь н о : *записи в зошиті*; ...для підгодовування птахів **в** взимку... (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : ...для підгодовування птахів **у**зимку...; **В** якій скарбничці грошей найбільше? (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : **У** якій скарбничці грошей найбільше?; Протяжність території України із заходу на схід становить 1300 км, **а** із півночі на південь – 900 км (Математика, 4 кл.), п р а в и л ь н о : Протяжність території України із заходу на схід становить 1300 км, **а з** півночі на південь – 900 км.

У сучасних підручниках для початкових класів спостерігаємо значну кількість віддієслівних іменників із суфіксом **-к-**, що передають значення опредметненої дії (процесу): *обробка, перевірка, вибірка, випічка, посадка* і под. Однак використання таких іменників суперечить граматичним нормам сучасної української літературної мови. Замість них потрібно вживати віддієслівні іменники на **-ння** (пор.: *Вибери способи **обробки** природних матеріалів...* (Трудове навчання, 2 кл.), правильно: *Вибери способи **обробляння** природних матеріалів...*; ...кілька кілограмів борошна використали **на випічку** (Математика, 2 кл.), правильно: ...кілька кілограмів борошна використали **для випікання**; Знайди місце **посадки** кожного парашутиста (Математика, 1 кл.), правильно: Знайди місце **приземлення** кожного парашутиста; Для **посадки** привезли 24 саджанці яблунь і 8 саджанців груш (Математика, 3 кл.), правильно: Для **висаджування** в ґрунт привезли 24 саджанці яблунь і 8 саджанців груш) або формулювати завдання з ключовим дієсловом, як-от: *Виконай **перевірку** ділення множенням* (Математика, 4 кл.), правильно: ***Перевір** ділення множенням*.

У проаналізованих підручниках, на жаль, трапляються лексичні помилки, спричинені сплутуванням власне українських відповідників із російськими аналогами. Ідеться про вживання *прослідкуй* замість **простеж**; *задати питання* замість **поставити** питання; *складові частини* замість **складники**; *корзинки сплетемо* замість **кошики** сплетемо та ін. Загалом лексична норма – складне питання культури мови. Слова в структурі й системі мови “розподілені” не лише за алфавітом, тематичними і семантичними групами, але й за сферами вживання, характерними контекстами, усталеністю сполучуваності. Зокрема у

підручниках з математики дієслово *вирішувати* у сполученні з іменником *задача* нерідко вживають замість нормативного *розв'язувати*. Пор.: ...*допомогти вирішити* цю складну задачу, правильно: ...*допомогти розв'язати* цю складну задачу.

Мова шкільного підручника – це науково-навчальний жанр, який має свою специфіку, свої закони уживання слів. Саме тому недоречно в текстах параграфів і завдань слова з усно-розмовної сфери вживання, як-от: *Голосні звуки А і О зустрічаються в українській мові найчастіше* (Сходинки до інформатики, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *Голосні звуки А і О в українській мові найчастотніші*; *У театральній студії займалось 12 учнів перших класів...* (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *Театральну студію відвідувало 12 учнів перших класів...*; *У шкільному театрі “Прем'єра” займалося 16 дівчаток* (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *У шкільному театрі “Прем'єра” грало 16 дівчаток*; *Хто з них найкраще справився із завданням?* (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *Хто з них найкраще впорався із завданням?*; *Магазин закрився на перерву о 14.00. О 15.00 відкрився для роботи* (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *Магазин зачинили на перерву о 14.00. О 15.00 відчинили для роботи* тощо.

Типовою помилкою під час формулювання завдань у підручниках є порушення т. зв. парності слів, наприклад, *один – другий* замість *один – інший* (*На одній вулиці 20 будинків, а на другій ...* (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *На одній вулиці 20 будинків, а на іншій...*), *один – другий – третій* замість *перший – другий – третій* (*Одна група створює ліхтарики, друга – міні-ялинки, а третя – складанки з деталей різної форми* (Трудове навчання, 2 кл.), п р а в и л ь н о : *Перша група створює ліхтарики, друга – міні-ялинки, а третя – складанки з деталей різної форми*).

Найбільше застережень у текстах сучасних підручників для початкової школи викликає недотримання морфологічних норм української літературної мови. Одна з хиб – неузгодження поєднаних слів у роді та числі, наприклад: *Скільки всього звіряток?.. Що тримає кожен з них?* (Математика, 1 кл.), п р а в и л ь н о : *Скільки всього звіряток?.. Що тримає кожне з них?; Яку відстань подолав мурашка, якщо він приніс до*

свого будиночка три гілочки? (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : Яку відстань подолала мурашка, якщо вона принесла до свого будиночка три гілочки? Чимало помилок пов'язано з неправильним уживанням відмінкових закінчень іменників, що поєднуються з числівниками: Два десятик і 0 одиниць (Математика, 1 кл.), п р а в и л ь н о : Два десятики і 0 одиниць; 2 лебедя (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : 2 лебеді. Нерідко можна натрапити на приклади порушення норм дієслівного керування: *набирав наклейки* замість. *набирав **наклейок***; *насилав юшку* замість *насилав **юшки***, *сміятися над кимсь* замість *сміятися з **когось***.

“Забувають” автори підручників і про те, що в українській мові звертання має форму кличного відмінка, а тому спостерігаємо такі неправильні словоформи: – *Сашко! Не підведи наші двір!* – кричать дівчатка капітану (Буквар, 1 кл.), п р а в и л ь н о : – *Сашку! Не підведи наші двір!* – кричать дівчатка капітану; *Равлик, равлик, вистав ріг – дамо сиру на пиріг!* (Буквар, 1 кл.), п р а в и л ь н о : *Равлику, равлику, вистав ріг – дамо сиру на пиріг!; Микола кликнув сокола: – *Улан!* (Буквар, 1 кл.); правильно: *Микола кликнув сокола: – Улане! Улане!**

У сучасній науковій та науково-навчальній літературі, зокрема й шкільних підручниках, помічаємо надуживання дієсловами пасивного стану з постфіксом *-ся (-сь)*, пор.: *Апостроф ставиться після букв б, п, в, м, ф, р перед я, ю, є, ї* (Рідна мова, 2 кл.); *Яка водойма називається озером?* (Я і Україна, 4 кл.); *Слова переносяться з рядка в рядок за складами* (Рідна мова, 2 кл.); *З чим порівнюється кавун?* (Буквар, 1 кл.); *Периметр квадрата обчислюється так: $P = a + a + a + a$* (Математика, 2 кл.); *Балет – музичний спектакль, у якому думки або почуття передаються танцем* (Музичне мистецтво, 2 кл.) тощо. Такі форми дієслів органічні для російської книжної мови, натомість в українській літературній практиці їх потрібно замінювати активними дієсловами. У зв'язку з цим К. Г. Городенська наголошувала, що в українській науковій мові ”потрібно змінити ... співвідношення між активними і пасивними конструкціями. Домінантне становище повинні посісти активні конструкції, тому що вони становлять типологічну ознаку синтаксису

сучасної української літературної мови й української загально-народної мови“ (Городенська К.Г. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 14). Таку думку, вслід за О. Б. Курило та О. Н. Синявським, обстоюють І. Р. Вихованець, О. А. Сербенська, Н. Ф. Непийвода, Я. К. Радевич-Винницький, З. Й. Куньч, М. Д. Гінзбург, Л. В. Харчук та багато інших українських мовознавців, які рекомендують в українських наукових текстах надавати перевагу питомим українським конструкціям з активними дієсловами 1-ої та 3-ої особи множини теперішнього часу, тобто замість конструкцій із пасивними дієсловами *називається, використовується, обчислюється, порівнюється, згадується* тощо вживати конструкції з активними дієсловами *називаємо або називають, використовуємо або використовують, обчислюємо або обчислюють, порівнюємо або порівнюють, згадуємо або згадують*. Пор. також: *Усі зміни, що відбуваються у природі, називають явищами природи* (Природознавство, 2 кл.); *Периметр прямокутника зі сторонами a і b в обчислюють так: $P = (a+b) \cdot 2$* (Математика, 4 кл.); *Клавішу Esc використовують для виходу з програм, закриття меню* (Сходінки до інформатики, 2 кл.); *Які інструменти використовують для роботи з природними матеріалами?* (Трудове навчання, 2 кл.); *Розглянь, на які види поділяють трикутники за сторонами* (Математика, 4 кл.); *Розглянь, як виконали дії додавання і віднімання* (Математика, 2 кл.) та ін. Проте заміна пасивних дієслів на *-ся (-сь)* активними конструкціями в мові шкільних підручників поки що є спорадичним явищем, про що свідчить уживання обох типів конструкцій.

Одна з поширених мовних помилок у підручниках для початкових класів – порушення правил пунктуації і тісно пов'язаних із ними синтаксичних норм сучасної української літературної мови. Ідеться передусім про відсутність тире на місці пропущеного присудка (*Фокусник витягнув з правого рукава 5 стрічок, а з лівого рукава 4* (Математика, 1 кл.), *п р а в и л ь н о* : *Фокусник витягнув із правого рукава 5 стрічок, а з лівого рукава – 4; Он краб сидить на камені. Коло нього морська зірка* (Буквар, 1 кл.), *п р а в и л ь н о* : *Коло нього – морська зірка*), пропускання коми між частинами складного речення (*За*

зиму він [ведмедик] з'їв 7 бочок меду і у нього залишилося... (Математика, 1 кл.), п р а в и л ь н о : За зиму він [ведмедик] з'їв 7 бочок меду, і в нього залишилося...; Щоб підсмажити шматочок хліба з одного боку потрібна 1 хв. (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о : Щоб підсмажити шматочок хліба з одного боку, потрібна 1 хв.) та порушення пунктуаційних норм під час відокремлення порівняльного звороту (У скільки разів більше качок ніж лебедів плавало на озері (Математика, 2 кл.), п р а в и л ь н о У скільки разів більше качок, ніж лебедів, плавало на озері; На скільки менше зелених яблук ніж червоних було у Полі? (Математика, 1 кл.), п р а в и л ь н о : На скільки менше зелених яблук, ніж червоних, було у Полі?).

Отже, шкільний підручник як високоавторитетне джерело зразкової літературної мови має, по-перше, відбивати кодифіковані норми на всіх мовних рівнях, а по-друге, передавати від покоління до покоління не лише потрібну інформацію, але й культуру наукової комунікації, зразки книжної мови. У початковій школі рівень мовної культури підручників набуває особливої ваги, оскільки від нього значною мірою залежить рівень мовної культури маленьких українців, опанування ними навичок правильного усного та писемного висловлення думок, формулювання тверджень.

Тетяна Мельник

ФОРМУВАННЯ РЕЄСТРІВ ЗАГАЛЬНОМОВНИХ СЛОВНИКІВ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Словниковий склад мовни постійно зазнає змін, накопичує нові ресурси для адекватного вираження перетворень, які відбуваються в житті народу. Суспільство як носій і творець мови по-різному переживає періоди соціальних зрушень. Тому й у лексиці в час перегляду усталених стереотипів теж посилюються процеси мовних трансформацій. Так було і в першій третині ХХ століття, коли різко змінювалась економічна, політична і соціальна структура українського суспільства.